

УДК 338.43:631.147

Хоришко І.В.
аспірант,

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА

Розвиток екологічно безпечного сільського господарства наразі є одним із найбільш перспективних напрямів агровиробництва. Проте недостатність інституційного забезпечення цього процесу гальмує, а інколи й перешкоджає екологізації аграрного сектора економіки. Основні проблеми екологізації агровиробництва та шляхи удосконалення інституційних механізмів, спрямованих на їх вирішення, розкрито у цій статті.

Ключові слова: екологічно безпечне агровиробництво, інституційна економіка, інституційний механізм, екологічний контроль, екологічний аудит, екологічно безпечна продукція.

Хоришко І.В. ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОННОГО МЕХАНИЗМА ЭКОЛОГОБЕЗОПАСНОГО АГРОПРОИЗВОДСТВА

Развитие экологически безопасного сельского хозяйства в настоящее время является одним из наиболее перспективных направлений агропроизводства. Однако недостаточность институционального обеспечения этого процесса тормозит, а иногда и препятствует экологизации аграрного сектора экономики. Основные проблемы экологизации агропроизводства и пути совершенствования институциональных механизмов, направленных на их решение, раскрыты в этой статье.

Ключевые слова: экологически безопасное агропроизводство, институциональная экономика, институциональный механизм, экологический контроль, экологический аудит, экологически безопасная продукция.

Khorishko I.V. IVFORMATION INSTITUTIONAL MECHANISM ECOLOGICALLY AGRICULTURAL PRODUCTION

Development of ecologically safe agriculture is now one of the most promising areas of agricultural production. However, the lack of institutional support for this process slows down and sometimes preclude greening the agricultural sector. The main problems of agricultural production and greening ways to improve institutional mechanisms aimed at their solution disclosed in this article.

Keywords: ecologically safe agricultural production, institutional economics, institutional framework, environmental control, environmental auditing, ecologically safe products.

Постановка проблеми. Сучасний стан сільського господарства в Україні потребує формування і впровадження дієвого інституціонального механізму, який забезпечив би еколого-економічну безпеку аграрного виробництва. Важливість розв'язання проблеми дотримання вимог еколого-економічної безпеки аграрного виробництва в Україні зумовлюється не тільки реальним незадовільним станом навколишнього природного середовища, але й залежністю продовольчої безпеки країни та її регіонів від якості довкілля. Сільськогосподарське виробництво органічної продукції вимагає наявності чітких правил і процедур, стимулів і санкцій, стримувачів і противаг, що знаходяться в основі формування механізмів інституційної економіки. Дотримання цих принципів є головною передумовою створення ефективного інституційного середовища з метою активізації екологічно безпечного агровиробництва в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі екологічно безпечним технологіям суспільство приділяє усе більше уваги. Цьому питанню присвячено багато наукових праць вітчизняних учених. Зокрема, В. Гармашів, О. Фомічова, К. Малькова у своїх роботах розглядають проблеми органічного сільськогосподарського виробництва [1; 5]. Проблемам екологізації агропромислового виробництва та формування екологічно-збалансованого сільського господарства присвятили свої праці С. Денисенко [3], Л. Моклячук, В. Петришина, Г. Матусевич [6]. О. Гейдт [2] та Н. Зіновчук [4] висвітлюють еколого-економічні проблеми аграрного виробництва та напрями їх вирішення. Проте у науковій літературі недостатньо висвітлено особливості формування та функціонування в сучасних умовах інституціонального механізму екологічно безпечного агровиробництва, що і спонукало до написання цієї статті.

Постановка завдання. Мета статті – розкриття методологічних підходів до формування та практич-

них заходів з реалізації інституційного механізму екологічно безпечного агровиробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічні цілі державної політики в галузі екології – забезпечення екологічної безпеки України, збереження природного середовища для сталого розвитку суспільства, підвищення якості життя, охорона здоров'я населення і поліпшення демографічної ситуації.

Тому екологічно безпечне виробництво, яке досягається за умови становлення інтегральної еколого-економічної безпеки розвитку сільськогосподарських підприємств, пропонується розглядати як необхідну умову сталого економічного розвитку підприємств агропромислового комплексу з урахуванням вимог екологічної безпеки (екологічно безпечна продукція, екологічно безпечне виробництво, екологічно безпечні агросистеми) з метою забезпечення населення якісним продовольством і поліпшення демографічної ситуації.

У цьому контексті розвиток сільськогосподарських підприємств передбачає процес гарантованого забезпечення усіх членів суспільства екологічно безпечними та якісними продуктами харчування з метою задоволення фізіологічних потреб людини, підтримки фізичного і психічного здоров'я нації за умов екологічно зрівноваженого використання, збереження та відтворення природних ресурсів. Україна поступово інтегрується до глобального світового простору. Вступ нашої країни до Світової організації торгівлі (СОТ) актуалізував процес екологізації аграрного виробництва, оскільки сільськогосподарська продукція повинна задовольняти як внутрішні потреби в продовольстві, так і бути конкурентоспроможною на зовнішньому ринку [3, с. 51]. Активізація процесу євроінтеграції посилює вимоги до сільськогосподарських товаровиробників у цьому напрямі.

На жаль, наразі держава має обмежений вплив на процеси екологізації виробництва, особливо на

підприємствах приватної форми власності. Тому необхідно сформувати нові інституційні підходи у напрямі забезпечення екологічнобезпечного виробництва і широкого використання ринкових стимулів природоохоронної діяльності сільськогосподарських підприємств, які б діяли незалежно від їхньої форми власності та підпорядкованості. Для реалізації природоохоронної стратегії сільськогосподарського виробництва необхідно реформувати систему господарських мотивацій, змінити всю систему прийняття господарських рішень на рівні підприємства, системи управління соціально-економічним розвитком регіону та країни, органічною складовою якого є інституціональний механізм екологічної безпеки.

На нашу думку, формування інституціонального механізму (як сукупності методів і засобів впливу на процеси) екологічнобезпечного виробництва має здійснюватися за допомогою ефективного поєднання фінансово-економічного забезпечення (економічних методів і фінансових важелів) з методичним, нормативно-правовим та інформаційним забезпеченням. На рисунку 1 схематично наведено складові інституціонального механізму та напрями їх взаємодії.

З метою збільшення виробництва екологічної сільськогосподарської продукції можна використовувати товарний кредит. При цьому варто поєднувати форми товарного та грошового кредитування та надати виробнику право вибору найбільш прийнятного, на його погляд, варіанта.

Одержувачі, орієнтуючись на продовольчий ринок, самі повинні авансувати виробників або надавати їм короткостроковий кредит у товарній формі під майбутні поставки продукції, що їх цікавила. Справедливість цін при такому кредитуванні необхідно забезпечувати взаємним інтересом виробників продукції і фірм товаровиробників, а також високою конкуренцією серед них [1, с. 12].

Зупинимося на детальному розгляді кожного з елементів структури цього механізму. Серед еконо-

мічних важелів державного регулювання виробництва екологічної сільськогосподарської продукції важливе місце займають бюджети всіх рівнів. Важливо врахувати, що залучені до бюджету кошти самі по собі не працюють, для них повинен бути створений «режим найкращого сприяння».

Необхідно здешевити кредити для виробників екологічнобезпечної сільськогосподарської продукції, створити нові кредитні структури, застосовувати іпотечні довгострокові кредити під заставу землі, іншої нерухомості, які є одним з основних джерел інвестиційних ресурсів. Для його становлення необхідний розвинений земельний ринок.

Значні можливості кредитування виробників екологічної сільськогосподарської продукції відкриваються при створенні в регіонах фінансово-аграрних груп. Вони повинні концентрувати значні фінансові кошти учасників.

Одним із найважливіших економічних механізмів, що впливають на ефективність виробництва екологічної сільськогосподарської продукції, є пільгове оподаткування.

Крім пільгових кредитування та оподаткування необхідне більш ефективне використання й інших інструментів, серед яких можна виділити:

- преміальні виплати за підвищення екологічних якостей продукції, що випускається, за поліпшення екологічного контролю виробництва, за зниження забруднень і впровадження безвідходних технологій тощо;
- екологічні штрафи;
- режим прискореної амортизації природоохоронних фондів.

Важлива роль у стимулюванні розвитку виробництва екологічної продукції може відводитися держконтракту, при цьому предметом на закупівлю може вважатися будь-яка продукція рослинництва, тваринництва, звірівництва, і він призначений не для особистого, сімейного, домашнього та іншого підсобного використання. Контракт на закупівлю екологічної сільськогосподарської продукції для державних потреб повинен виступати як інструмент формування державних резервів, забезпечення необхідного рівня продовольчого постачання для оборони і державної безпеки, задоволення потреб якісними продуктами незахищених верств населення.

Отримати держзамовлення на вирощування екологічної продукції для держави дуже престижно, так як це свідчить про визнання її якості. Проект контракту повинен розробити державний замовник і направити його до виробника. Цивільний кодекс України детально регламентує порядок і строки укладення державного контракту. Виробник при цьому має певні державні гарантії з оплати вирощеної продукції.

Реалізація екологічної сільськогосподарської продукції може також здійснюватися за допомогою договорів, не

Рис. 1. Модель інституціонального механізму екологічнобезпечного виробництва у сільському господарстві

обтяжених державними замовленнями, купівлі-продажу, комісії, міни, застави тощо, за якими суб'єкти вправі вільно вирішувати усі питання збуту свого товару.

Договори на виробництво екологічної сільськогосподарської продукції відрізняються від інших договорів тим, що їхній зміст зумовлюється своєрідністю аграрного виробництва. Природно, їхні права та обов'язки зовні можуть збігатися із цивільно-правовими договорами, але будуть мати істотні відмінності, так як виробництво екологічної сільськогосподарської продукції залежить від природних і кліматичних факторів.

Виконання забезпечувальної функції покладається на комплекс інформації. До комплексу інформаційного забезпечення можна віднести інформацію, що надходить від екологічного аудиту; екологічної експертизи; моніторингу довкілля; інформація, на основі якої можна розрахувати показники ресурсного забезпечення планів розвитку підприємств, оцінити доцільність інвестиційної діяльності; звіти про виконання робіт та заходів зі збереження ґрунтів; маркетингова інформація; інформація щодо технологічних інновацій тощо.

До інформаційного забезпечення також можна віднести підготовку кваліфікованих кадрів у агро-екологічному напрямі, екологічні семінари для сільгоспвиробників, надання консультацій фахівцями.

Інформація, що надходить з різних джерел, з часом змінює свій характер та зміст. Враховуючи таку особливість, існує нагальна потреба в удосконаленні та розширенні діючого нормативно-правового та методичного забезпечення. Нормативно-правові акти є основою адміністративного управління, яке у свою чергу передбачає здійснення контролю за дією економічних важелів.

З огляду на складну екологічну ситуацію в аграрній сфері, існуючу законодавчо-нормативну базу доцільно розширити прийняттям та введенням у дію «Екологічного кодексу», який став би основним законодавчим актом, регламентуючим будь-який вид економічної діяльності, що прямо чи опосередковано створює антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище, та встановив би презумпцію потенційної екологічної безпеки в усіх галузях економічної діяльності. Екологічна безпека аграрного виробництва має бути виділена окремим розділом, у межах якого чітко регламентуватимуть сфери землекористування, норми використання та умови збереження отрутохімікатів, способи утримання тварин та поводження із забрудненими стоками тощо. Доцільно саме у цьому правовому акті передбачити економічну й адміністративну відповідальність за дії, внаслідок яких відбулося погіршення стану агро-екосистем, або бездіяльність, що зумовила їх погіршення чи забруднення [2].

Щодо сучасної методологічної бази, яка охоплює порядок розрахунків платежів за забруднення, екологічних податків, встановлення розміру штрафів, то, на нашу думку, в ній також необхідно провести зміни, які сприятимуть досягненню еколого-економічної безпеки розвитку як економіки в цілому, так і сільського господарства зокрема. Нормативно-правове та методичне забезпечення регламентує застосування відповідних економічних методів та економічних важелів, до того ж окремий економічний метод передбачає конкретні економічні важелі (інструменти) про які йшлося раніше. З огляду на специфіку сільського господарства та залежність його розвитку від стану агро-екосистем, а точніше –

земельних ресурсів, вважаємо за доцільне активізувати використання таких економічних важелів, як пільгові кредитні ставки для тих сільгоспвиробників, які проводять роботи зі збереження, відтворення земель за власні кошти.

Одним із першочергових питань подальшого розвитку виробництва екологобезпечної продукції залишається законодавче забезпечення. Аналіз сучасного стану в Україні свідчить про майже повну відсутність нормативно-правової бази з цього питання. Наразі стоїть питання прийняття законодавчого акту стосовно органічного виробництва в Україні. Під час опрацювання цього законопроекту можна рекомендувати використання поняття «життєвий цикл продукції», що дозволить обґрунтувати основний суб'єкт права та запропонувати визначення термінів.

Однак до прийняття закону, з огляду на тривалий період процедури затвердження Верховною Радою України, варто скористатися чинною законодавчою базою. За результатами аналізу встановлено, що для цього найкраще підходить Закон України «Про інноваційну діяльність» з внесенням відповідних доповнень. Цей закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Визнання екологічних пріоритетів на рівні з економічними, на нашу думку, має бути в основі доповнень до цього закону.

Зміни, що відбулися в галузі АПК при формуванні та розвитку ринкових відносин, надали підприємствам і організаціям більшу самостійність у виробничій діяльності, право розпоряджатися виробленою продукцією та доходами, можливість створення підприємств усіх форм власності тощо. До негативних змін належить те, що реформування в агропромисловому комплексі країни було здійснено без урахування циклічності виробництва продукції, уповільненого обороту капіталу, зважаючи на взаємопов'язаність у виробництві природно-біологічних, організаційних та економічних процесів. Високі темпи переходу до ринкових відносин, не створюючи елементів його інфраструктури, витіснили сільських товаровиробників з ринку: у стадії обігу продукції чільну роль усе ще грають посередники [4, с. 235].

Виробництво еколого безпечної сільськогосподарської продукції без державної підтримки практично неможливо. Інтереси учасників екологічного ринку повинні регулюватися на договірній і законодавчій основі.

Екологічний контроль при виробництві екологічної продукції включає державний, виробничий, відомчий і громадський контроль.

Державний екологічний контроль здійснюють державні, обласні, районні та місцеві органи влади відповідно до певних повноважень, а також спеціально уповноважені на те державні і регіональні органи в сфері охорони навколишнього середовища, санітарного та ветеринарного нагляду.

Органи державного екологічного контролю:

- перевіряють роботу очисних споруд та інших знешкоджуючих пристроїв, засобів їх контролю, дотримання нормативів якості навколишнього природного середовища, природоохоронного законодавства, виконання планів та заходів з охорони навколишнього природного середовища;

- видають дозвіл на право викиду, скидання, розміщення шкідливих речовин;

– встановлюють за погодженням з органами санітарно-епідеміологічного нагляду нормативи викидів і скидів шкідливих речовин джерелами забруднення навколишнього природного середовища;

– призначають державну екологічну експертизу та контролюють виконання її висновків;

– вживають заходів щодо усунення недоліків спільно з органами ветеринарного нагляду, дають у межах наданих прав вказівки або ув'язнення з розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію об'єктів;

– мають право в установленому порядку клопотати про притягнення винних осіб до адміністративної, дисциплінарної відповідальності, подавати позови до суду або арбітражного суду про відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу або здоров'ю людини порушеннями природоохоронного законодавства;

– приймають рішення про обмеження, призупинення, припинення роботи підприємств, споруд, інших об'єктів і будь-якої діяльності, що становить небезпеку для здоров'я людини, тварин і птахів [5, с. 29].

Державний екологічний контроль діяльності сільськогосподарських підприємств здійснюється шляхом проведення попереджувального і поточного контролю.

Попереджувальний екологічний контроль здійснюється з метою визначення обґрунтованості та правильності:

– вибору майданчика для будівництва та розміщення тваринницьких і птахівницьких підприємств;

– дотримання природоохоронних заходів, які приймаються у проектно-технологічних рішеннях, технології будівництва очисних споруд та систем обігріву органічних добрив до використання з урахуванням усіх умов;

– планування в проекті і натурі достатньої кількості сільськогосподарських угідь та їхньої придатності для утилізації отримуваних відходів [4, с. 99].

Органи поточного державного контролю стежать за правильністю експлуатації підприємств, експлуатаційною надійністю очисних споруд та споруд підготовки гною і посліду до використання, за дотриманням вимог охорони навколишнього природного середовища при утилізації відходів, організацією виконання підприємствами заходів з охорони та раціонального використання природних ресурсів.

Поточний державний контроль ведеться за планом. Його періодичність встановлюється в залежності від технічного, технологічного стану і ступеня екологічної безпеки сільськогосподарських підприємств та їхніх природоохоронних об'єктів і впливу на природу.

Плановий контроль повинен проводитися не рідше одного разу на рік. Поточний контроль здійснюється з обов'язковою участю посадових осіб підприємств, відповідальних за використання та охорону вод, ґрунтів, земельних ресурсів та виконання природоохоронних заходів.

Основними завданнями виробничого (відомчого) екологічного контролю є перевірка виконання планів і заходів з охорони природи й оздоровленню навколишнього середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, дотримання нормативів якості навколишнього природного середовища, виконання вимог природоохоронного законодавства.

У вирішенні проблем виробництва та реалізації екологічної сільськогосподарської продукції не останню роль відіграє громадський екологічний

контроль, який проводиться професійними спілками, партіями «зелених» та іншими об'єднаннями.

У спеціальну екологічну службу Державної екологічної інспекції повинні входити інспектори-екологи, які повинні бути фахівцями не тільки у сфері екології, а й добре знати агротехніку сільськогосподарських культур і засоби механізації.

Перш за все, повинна бути складена програма екологізації сільського господарства, що включає етапи створення мережі пунктів (на базі машино-випробувальних станцій) з перевірки технологій, визначення екологічних вимог до них та екологічної сертифікації. Потім необхідно організувати модельні господарства з типовими зональними умовами виробництва основних видів продукції. Для них варто підібрати адаптивні в екологічному плані технології, які потрапляють на ринок, щоб покупцеві було легше розібратися в їхній придатності. Екологічна служба перевірки технологій повинна оснащуватися пересувними лабораторіями з контролю навколишнього середовища існування рослин, включаючи атмосферне повітря, ґрунт тощо.

Перевірці підлягають господарства, котрі купили нові технології, а також підприємства, що використовують технологічні прийоми і машини, зняті з виробництва.

Контрольна система, окрім своїх безпосередніх перевірок функцій, повинна надавати допомогу товаровиробникам у регулюванні агроєкосистеми, тобто сприяти збереженню екологічної рівноваги в господарствах.

Крім базових перевірок виконання екологічних вимог до технологічних операцій і машин, безпосередньо в господарствах варто розробити висновок з узагальнення екологічної інформації господарств та рекомендації для голови районної адміністрації, органів державної та виконавчої влади з питань оздоровлення навколишнього природного середовища [6, с. 16].

Важливо розробити нормативну базу для екологічного аудиту – незалежної, об'єктивної, позавідомчої оцінки відповідності діяльності господарюючих суб'єктів вимогам чинного природоохоронного законодавства, нормативних і правових актів, методичних і регламентуючих документів у галузі охорони навколишнього середовища та природокористування.

На нашу думку, назріла необхідність створення екологічного аудиту в сільському господарстві, і назвати його «агроєкологічний аудит». Показниками впливу об'єкта на стан навколишнього середовища можуть служити:

- екологічність виробництва і вирощуваної продукції;

- вплив на повітряний басейн;

- негативні впливи викидів на водні об'єкти;

- специфічні регіональні та місцеві умови;

- вплив на земельні та матеріальні ресурси відповідних територій, на тваринний і рослинний світ [4, с. 188].

Агроєкологічний аудит, здійснюваний на галузевому рівні, може сприяти дотриманню екологічних стандартів на етапах дослідження документації екологічної сертифікації – технологічного процесу виробництва – зберігання – реалізації – утилізації.

Як інструмент управління він повинен являти собою систематизовану, періодичну, підкріплену документально оцінку екологічності сільськогосподарського виробництва та обладнання, що може стати невід'ємною частиною вирішення екологічних завдань.

Перехід до ринкових відносин вимагає вдосконалення служби екологічного контролю. На відміну від уже діючих організацій, сучасний екологічний контроль повинен ґрунтуватися не на жорсткій структурі перевірок та стягнення великих штрафів, а на стимулюванні виробників екологічної продукції і на комплексній охороні навколишнього середовища. Природно, частина робіт має фінансуватися з державного бюджету, а частина – господарствами. Видається, що з державного бюджету необхідно виділити кошти на виконання контрольних функцій, а на екологічну допомогу (розробку рекомендації з експлуатації конкретних об'єктів природи, заходів з оздоровлення навколишнього середовища певного господарства, регіону тощо) – з доходів господарств. Вважаємо, що запропонований нами підхід до організації та фінансового забезпечення екологічного контролю дозволить забезпечити розвиток агроекологічного виробництва та підвищить конкурентоспроможність вітчизняної екологічно чистої продукції та світових ринках.

Висновки. Таким чином, з метою організації регульованого ринку екологічно чистого і безпечного для життя людини продовольства вже сьогодні мають бути створені необхідні передумови функціонування інституціонального механізму: формування ефективного фінансово-економічного, державна підтримка виробників екологічної сільськогосподарської продукції, нормативне забезпечення й інформаційного забезпечення формування ринкових структур та відповідного господарського механізму. При цьому ефективність державної підтримки може бути досягнута лише у разі реалізації перших двох позицій, розробки спеціальних державних і регіональних програм з цього питання.

На нашу думку, варто розробити державну цільову програму виробництва екологічної сільсько-

господарської продукції та при формуванні проектів державного бюджету на відповідні роки передбачати виділення асигнувань на її фінансування. За таких обставин у товаровиробника з'явиться впевненість у цілісності коштів, витрачених на реалізацію програми, і реальна можливість збільшити обсяг виробництва екологічної продукції. Для виконання такої програми потрібно змінити порядок формування такої програми та її нормативно-правового забезпечення, а також порядок її фінансування.

При цьому важливим є напрям удосконалення організації та методики контролю за цільовим використанням коштів з широким використанням методів агроекологічного аудиту, що вимагає окремих наукових досліджень і може стати темою подальших наукових розвідок.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гармашів В.В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В.В. Гармашів, О.В. Фомічова // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 7. – С. 11-16.
2. Гейдт О.П. Еколого-економічні проблеми аграрного виробництва в регіоні та напрями їх вирішення [Електронний ресурс] / О.П. Гейдт // Ефективна економіка. – 2011. – № 12. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
3. Денисенко С.М. Розвиток виробництва екобезпечної сільськогосподарської продукції / С.М. Денисенко // Проблеми формування нової економіки XXI століття : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22-23 грудня 2011 р.). [у 8 т.] – Т. 8. – Дніпропетровськ : Біла К.О., 2012. – С. 50-52.
4. Зиновчук Н.В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект. – Львів : Львівський держ. аграр. ун-т, ННВК «АТБ», 2007. – 394 с.
5. Малькова К. Органічне виробництво: здобутки та перспективи / К. Малькова // Агровісник. Україна. – 2008. – № 5. – С. 28-29.
6. Моклячук Л.І. Моніторинг та фіторе mediaція забруднених ґрунтами / Л.І. Моклячук, В.А. Петришина, Г.Д. Матусевич // Агроекологічний журнал. – 2010. – № 1. – С. 15-18.